

PSYCHOLÓGIA MOTIVÁCIE

1. Základné pojmy psychológie motivácie: motív, motivácia, motivované konanie

Motív

V literatúre 90. rokov sa presadilo (porovnaj Schneider a Schmalt, 1994) používanie pojmu motív na označenie obsahovo ohraničiteľnej a zároveň veľmi všeobecnej triedy dispozícií k správaniu. Presné definovanie týchto dispozícií je spojené s určením cieľa alebo účelu týchto dispozícií, pričom tieto ciele, resp. účel týchto dispozícií by mal byť chápaný ako produkt druhovo špecifického prispôsobovania sa ľuďí, resp. primátov. Svojím obsahom zodpovedajú prirodzeným potrebám a predstavujú odpovede evolúcie na prežitie, predstavujú odovzdanie zdedeného na ďalšie generácie, „sú, pokiaľ ide o ich existenciu ... akoby prispôsobenými morfológickými štruktúrami alebo orgánmi“ (Schneider a Schmalt, 1994, str. 14). Citovaní autori, ktorí ako príklady motívov uvádzajú hlad, smäd, ustráchanosť, zvedavosť, sexuálna motivácia, úsilie o výkon, úsilie o väzbu, úsilie o moc sa domnievajú, že motívy majú genetickú základňu, pretože predstavujú prispôsobenie sa požiadavkám prežitia a rozmnožovania v predmetnom a sociálnom svete. Pri definícii motívu sa odvolávajú na koncepciu McDougalla (1908), ktorý pre takéto vrodené dispozície k správaniu používal pomenovanie „inštinkt“: „Pod motívom chápeme v súlade s McDougallovým konceptom inštinktu vrodenu alebo zdedenu psychofyzickú dispozíciu, ktorá jej nositeľa robí spôsobilým vnímať určité predmety a venovať im pozornosť, vďaka vnímaniu týchto predmetov prežívať emocionálne vzrušenie špecifickej kvality a na základe toho konať určitým spôsobom, resp. prinajmenšom prežívať impulz ku konaniu.“ (podľa Schneidera a Schmalta, 1994, str. 14).

Uvedená definícia motívu je neúplná a v kontexte tejto knihy pracovná, lebo necháva otvorené najmenej tieto tri otázky: odlišnosť motívov na humánnej a subhumánnej úrovni, odlišnosť motívov na úrovni biologických (biogénnych) a psychologických (psychogénnych) potrieb a nerieši otázku prístupnosti motívov vedomiu. Táto definícia je však dostatočne dobrá na to, aby si bolo možné pomocou nej predstaviť obsah konštruktu motív.

Motivácia

Ak je niekto motivovaný k niečomu (žiak napísať domáce úlohy, učiteľ pripraviť sa na vyučovanie...), to, čo túto motiváciu tvorí, priamo nepozorujeme, ale vieme si o tom utvoriť pomerne jasnú predstavu, a to podľa týchto vonkajších prejavov:

- (a) osoba má cieľ,
- (b) usiluje sa o jeho dosiahnutie,
- (c) sú evidovateľné určité znaky vynakladania úsilia.

Motivácia teda priamo nie je viditeľná a treba ju považovať za myšlienkovú konštrukciu (hypotetický konštrukt, ktorí rôzni odborníci definujú rôzne), ktorá má pomôcť objasniť určité osobitosti správania. "Motivácia" je umelým pojmom, no napriek tomu ho poznáme ako reálnu danosť, čo Rheinberg (1995) vysvetľuje v tom zmysle, že všetkým je nám dobre známe prežívanie na cieľ zameraného úsilia, chcenia, želaní a túžob. Ak prežívanie týchto motivačných stavov je osobe dôverne známe, sotva pochybuje o tom, že iné osoby prežívajú v motivovanom stave niečo iné. Citovaný autor však upozorňuje na jedno obmedzenie - ani my sami nepoznáme motiváciu vo svojom vlastnom prežívaní bezprostredne, ale iba v podobe motivačných fenoménov v určitých kontextoch, teda poznáme stavy úsilia, chcenia, túžob atď. Ak si však položíme otázku, či sú tieto fenomény rovnakej kvality a či majú rovnakú štruktúru - musíme odpovedať, že s najväčšou pravdepodobnosťou nie. Zrejmý je však ich spoločný menovateľ: všetky sa vyznačujú aktivujúcim zameraním momentálneho smerovania na pozitívny cieľový stav alebo na vyhnutie sa negatívnemu cieľovému stavu.

V zhode s Atkinsonom (1964) možno uviesť takúto definíciu: pojmom motivácia sa označuje aktuálny stav, ktorý pozostáva z emocionálnych a kognitívnych procesov, ktoré riadia a podnecujú správanie. Podľa Schneidera a Schmalta (1994) k tomuto stavu patria aj vôľové procesy, predsavzatia (úmysly) a rozhodnutia, ktoré sú uvedomované (sú intencionálne).

Motivované konanie

Bez ohľadu na podiel a význam vyššie spomínaných genetických ale aj zatiaľ neuvádzaných naučených faktorov sa na vzbudení motívu podieľa aj ďalší činiteľ – podnecovanie situáciou. „Situačné momenty, ktoré aktivujú motívy a tým vyvolávajú motiváciu“, označujú Schneider a Schmalt (1994) pojmom „podnecujúca vlastnosť“ (Anreiz). Motívy a podnecujúce vlastnosti situácie sú podľa citovaných autorov úzko navzájom späté, a v určitom zmysle sú komplementárne. Podnecujúce vlastnosti situácie majú vplyv na cieľovú zameranosť motívov, presnejšie na ciele, o ktoré sa osoba usiluje, resp. ktorým sa vyhýba.

Motívy naproti tomu predstavujú individuálne špecifické hodnotiace dispozície pre triedy týchto cieľov. Účinnosť podnecujúcich vlastností vyplýva z ich „prirodzenej“ alebo sociálne determinovanej hodnoty a ich interakcie s príslušnými hodnotiacimi dispozíciami. Iba na základe týchto hodnotiacich dispozícií môžu danosti prostredia byť prežívané ako pozitívne, resp. negatívne a na tomto základe potom určovať smer, intenzitu a dĺžku trvania správania. Nie sú to teda objektívne obsahy, ktoré sú motivačne účinné, ale subjektívne, osobou vnímané a hodnotené obsahy.

Význam a účinnosť podnecujúcich vlastností však nezávisí iba od pretrvávajúcich hodnotiacich dispozícií, ale aj od menlivých organizmických stavov osoby. Ak je organizmus napríklad dlhšiu dobu bez vody, zosilňuje sa účinnosť tých podnecujúcich vlastností prostredia, ktoré sa viažu na tekutiny. To isté platí aj pre zmeny v koncentrácii sexuálnych hormónov.

Pokus schematicky vysvetliť priebeh motivovaného konania by mohol predbežne vyzerat' nasledovne: jednoduchý impulz ku konaniu vzniká na základe emocionálneho hodnotenia nejakej skutočnosti (vnímanie osoby, ktorá potrebuje pomoc). Tento impulz môže byť zacielený buď smerom dovnútra osoby (napríklad pocit viny, ak sme niekomu nepomohli) alebo smerom von (napríklad hnev voči niekomu, kto nepomohol nám).

To však, čo osoba v takejto situácii skutočne urobí (napríklad či naozaj pomôže), je podstatne komplikovanejšie a závisí aj od ďalších činiteľov: napríklad od celkového hodnotenia situácie osobou a od hodnotenia vlastných možností v danej situácii konať. Žijúce bytosti nehodnotia iba ciele, o ktoré sa usilujú, ale hodnotia aj pravdepodobnosť, s akou sa im ich môže podariť dosiahnuť. Berú pritom do úvahy tak podporujúce, resp. obmedzujúce podmienky na strane prostredia ako aj vlastné dispozície a predpoklady. Je potvrdené, že spôsobilosť k takémuto očakávaniu majú aj zvieratá (Bolles, 1972, podľa Schneidera a Schmalta, 1994). Ako uvádzajú Schneider a Schmalt (1994), je zásluhou myšlienkovvej tradície francúzskeho filozofa Pascala, že došlo k spojeniu obidvoch konceptov – konceptu hodnoty (toho, o čo sa usilujeme) a konceptu očakávania: „Ide o pokus objasniť intra- a interindividuálnu variabilitu vo zvieracom a ľudskom správaní na základe vzájomného spolupôsobenia odlišností v hodnotení podnecujúcich vlastností situácie a odlišností v očakávaníach“ (str.20). Tento spôsob posudzovania motivačných komponentov v správaní viedol k paradigme, ktorá je známa pod názvom „teória očakávanie x hodnota“. Podstatou tejto paradigmy je, že správanie sa vysvetľuje ako produkt interakcie (vyjadrovanej prevažne v podobe súčinu) dvoch veličín – „hodnoty“ (individuálne hodnotená významnosť

podnecujúcej situácie) a „očakávania“, že správanie povedie k želaným výsledkom. Je treba poznamenať, že obidve hodnotenia nemusia byť v rovine uvedomovanej.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že správanie (motivované konanie) je determinované komplexom mnohých činiteľov a ich vzájomnou interakciou: situáciou, vnímanými a emocionálne hodnotenými podnecujúcimi vlastnosťami tejto situácie, hodnotením vlastných možností konať a v prípade niektorých motívov aj organizmickými stavmi, ktoré aktivujú príslušné mechanizmy CNS.

Dosiahnuť uspokojenie sa pripája ako ďalší dôležitý komponent motivovaného konania, pričom uspokojenie samotné je prežívané ako pozitívny emocionálny stav. Inými slovami povedané, v konaní samotnom je prítomný emocionálny aspekt. Napríklad, uspokojenie prinášajúce skúsenosti môžu viesť k radosti, potešeniu. Schneider a Schmalt (1994) uvádzajú takýto príklad: Človek, ktorého svetonázorová orientácia vedie k dodržiavaniu určitých etických princípov, môže za určitých okolností byť spokojný s tým, že sa mu tieto princípy podarilo dodržať, aj keď mu aktuálna situácia spôsobila nepríjemnosti. Konanie v zhode s morálnymi zásadami mu prinieslo väčšie uspokojenie ako obetovaný bezprostredný pôžitok (napríklad z úplatku). Toto etické uspokojenie je tiež pozitívne prežívaný emocionálny fenomén, aj keď sa určite líši od zmyslového pôžitku. Uprednostňovanie pôžitku a minimalizácia nepríjemného prežívania je dôležitým prostriedkom, ktorý reguluje naše a pravdepodobne aj správanie všetkých cicavcov aj keď v prípade ľudí je tento proces veľmi komplikovaný.

Zhrnutie: Základné pojmy motív, motivácia, motivované konanie a ich viac alebo menej presné definície neumožňujú pochopiť podstatu miesta motivácie v konaní v celej šírke. Jednou z možností, ako sa o to pokúsiť, je analyzovať rozličné úrovne fungovania motivačných systémov - na súčasnej úrovni poznania sa javí vhodné predpokladať štyri motivačné systémy: inštinktívny, pudový, implicitný a explicitný.